

Abzas mətnədə bir əsas fikri ifadə edən cümlələr məcmusu və ya bütöv fikri ifadə edən bir cümlədir. Mətnədə bir hissənin abzas olmasını cümlələrin sayı və quruluşu müəyyənləşdirmir. Məsələn, bəzi yazı üslublarında, xüsusilə publisistik üslubda abzas bir cümlədən də ibarət ola bilər.

Abzas

məna vahidi kimi

Abzarda nəyi ifadə edəcəyimizi necə müəyyənləşdirməliyik?

Abzasın təşkili üçün fikir, arqument və dəlillərinizi seçməlisiniz. Siz oxucuya hansı əsas fikri çatdırmaq istəyirsiniz? Abzarda informasiyalar əsas fikrinizlə bağlı olmalıdır. Başqa sözlə, oxucu hiss etməlidir ki, hər bir abzarda tezis, yəni əsas fikir və informasiyalar arasında qırılmaz əlaqə var. Tezis mətni yaradan toxuma bənzəyir. Bir toxumdan mükəmməl bir orqanizm yarandığı kimi, fikirlər sistemi də əsas ideyadan qaynaqlanır və bütöv mətni əhatə edir. İstənilən kənar fikir mətnədə məntiqi əlaqənin pozulmasına səbəb ola bilər.

Abzasın yazılmasında bir sıra prinsiplər nəzərə alınmalıdır:

Vahidlik: abzarda bütün cümlələr aparıcı fikir, yəni abzasın tematik cümləsi ilə əlaqəli olmalıdır. Abzarlardakı tematik cümlələr də, öz növbəsində, əsas ideya və ya mətnin tezisi ilə əlaqəli olur.

Rabitəlilik. Cümlələr məntiqi ardıcılıqla verilir, fikirlər mətnin planı əsasında inkişaf etdirilir.

Fikrin inkişaf etdirilməsi: abzarlarda verilən hər bir fikir izah edilir, sübut və dəlillərlə dəstəklənərək bütövlükdə mətnin əsas ideyasının açılmasına xidmət edir.

Bəs mətnədəki dialoqlarda abzası necə müəyyənləşdirmək olar?

Abzas həm tipografiya terminidir, həm də mətnşünaslıq. Tipografiya termini olaraq abzas mətnədə yeni sətri bildirir, mətnşünaslıq anlayışı kimi - məna vahidini. Yəni dialoqda bitkin bir nitq parçası abzas hesab olunur.

Əgər dialoq müəllif təhkiyəsindən kənar bitkin bir hissə ola bilirsə, ayrıca bir abzas hesab etmək olar. Amma müəllif təhkiyəsindən kənar məna vahidi ola bilməyən dialoqu abzas kimi fərqləndirmək olmaz. Bu zaman dialoqun həmin hissəsinin müəllif sözü ilə bərabər bir abzas kimi seçmək lazımdır.

Nümunəyə baxaq. 5-ci sinif Ədəbiyyat dərslindən "Ana maral" əfsanəsinin bəzi hissələrini nəzərdən keçirək.

Əsərin qəhrəmanı Nürəli kişi ov zamanı başına gələn əhvalatı həyat yoldaşı Fatiməyə danışır. Nitqinin sonunda deyir: "Bundan sonra acından ölsəm də, ovçuluq etməmə, nahaq qan tökməmə". Bundan sonra mətnədə dialoqi nitq verilir.

"Fatimə ərinə təsəlli verdi:

- Ay kişi, sən ki, ən böyük xeyirxahlıq ələmisen, day niyə qəm dəryasına batarsan?"

- Bəs indiye kimi?.."

Bu qısa dialoqu abzas adlandırma bilirikmi? Yoxsa özündən əvvəlki və yaxud sonrakı abzasın tərkibinə daxil etməliyik.

Bu dialoq özündən əvvəlki məna vahidindən yeni bir fikrə keçid təşkil etdiyi və həmin dialoqi hissədən sonra tamamilə yeni bir situasiya nəql olunduğu üçün müstəqil abzas kimi dəyərləndirilir. Həmin qısa, lakin dərin məzmunlu dialoqdan mətnlərdə hətta epigrafi kimi istifadə etmək olar.

Növbəti hissəyə baxaq.

"Aradan bir az keçəndən sonra Nürəli kişi fikirdən xəstəliyə düşdü. Nə qədər dava-dərman elədilər, nə qədər çiçəklərdən mələhm düzəldilər, xeyri olmadı, kişi şəfa tapmadı. Bir gün Bəhrüz loğman kimi bir el həkiminin soracağı aldı. Çətinliklə olsa da, həkimi tapıb atasının üstünə getirdi. Həkim qoca ovçuya baxan kimi dördünə aşına oldu:

- Ay bala, heç bilmirəm, necə deyim, xəstənin davası əlacsız yerdədir. O, bir

kasa maral çatığı içsə, anadəngəlmə olar.

- Həkim, maralın südünü tapmaq müşkül məsələdir, o ki çatığı ola...

Həkim hamını ümidsiz vəziyyətdə qoyub getdi".

Bu hissədə isə dialoqlar məntiqi əlaqə baxımından məna vahidi olaraq təhkiyə ilə bir bütöv təşkil edir.

Abzarda fikir hansı formada çatdırılır?

Abzası tərtib etməyin müxtəlif üsulları var. Seçəcəyiniz üsul yazdığınız mətnin janrıdan, tipindən asılıdır. Fikrinizi müxtəlif təqdim etmə formalarda ifadə edə bilərsiniz:

Təhkiyə: Hadisəni danışın. Xronoloji qaydada əvvəldən axıra qədər nəql edin.

Təsvir. Nəyin necə görünməsi, qoxusu, dadı və ya hiss edilməsi haqqında konkret təsvir yaradın. Bu, mətnədə təzahürün təsviridir.

Proses. Nəyin necə fəaliyyət göstərəcəyini izah edin. Prosesin ardıcılığını sayılar və ara sözlər vasitəsilə ifadə edə bilərsiniz: birinci, ikinci, üçüncü; əvvəlcə, sonra, nəhayət və s.

Təsnifat. Təzahürləri səcüyələndirin. Bunun üçün predmetlərin xüsusiyyətlərini sadalaya bilərsiniz.

İllüstrasiya. Situasiyaları nümunə götürün və onların sizin fikrinizlə əlaqəsinə izah edin.

Mühakimə. Seçdiyiniz mövzu və ya predmet haqqında fikirlərinizi söyləyin, münasibətini bildirin. Predmeti və ya situasiyanı müqayisə, təhlil etmək, dəyərləndirmək fikrin mühakimə xarakterində verilməlidir.

Şagird əsəsinin abzaslarını bu baxımdan nəzərdən keçirək.

Kiçiklər də xeyirxahlıq edə bilər

Xeyirxah insan heç bir zaman köməyini əsirgəmir: Səlim kimi, Əli kimi. Səlim "Təcili qan axtarılır", Əli isə "Xeyirxah Əli" hekayəsinin kiçik qəhrəmanlarıdır. İnsanın yaxşılıq etməyinin bünövrəsi uşaqlıqdan qoyulur.

Əli və Səlim birləşdirən cəhət xeyirxahlıq etməkləridir. Hər ikisi azyaşlı olmalarına baxmayaraq, onlar həmişə hər kəsə kömək etməyə hazırdırlar. Hər bir

Mətn üzrə işin təşkili

Könül NƏHMƏTOVA,
Təhsil İnstitutunun Əlavə təhsilin məzmunu şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

insan yaxşılıq edə bilər. Yaş, var-dövlət - bunlar hamısı yanlış olan məhdudiyyətlərdir.

Əli kasıb sinif yoldaşına maddi kömək göstərir. O öz arzularının bünövrəsini uşaqlıqdan qoyur. O, böyüyəndə biznesmen olub imkansızlara kömək etmək istəyir.

Səlim yaxın dostunun atasına qan verərək onun həyatını xilas edir. Onun bu hərəkəti kiçiyəşlilərinə da yaxşılıq edə biləcəyini sübut edir.

Yaş sadəcə insanın yaşadığı müddətdir. Yaşın insanın keyfiyyətlərinin formalaşmasında böyük əhəmiyyəti yoxdur.

V sinif şagirdi Turqut Nəhmətli

Mətnin birinci abzası mühakiməni təşkil edir. İkinci abzarda təsnifat aparılmışdır. Obrazlar ortaq xüsusiyyətlərinə görə səcüyələndirilmişdir. Üç və dördüncü abzalarda illüstrasiya verilmiş və müəllif mühakiməsi ilə əlaqələndirilmişdir. Nəhayət, sonuncu abzarda yenə müəllif mühakiməsi öz ifadəsini tapmışdır.

Abzas da mətn kimi bitkin quruluşa malikdir. Abzasın da giriş, əsas və nəticə hissələri olur. Abzasın giriş hissəsində mətnin əsas fikri ilə səsleşən köməkçi fikir və yaxud əsas fikrin, yəni tezis bir arqumenti verilir. Abzasın əsas hissəsində həmin arqument faktlar və sitatlarla dəstəklənir. Nəticə hissəsində isə fikir ümumiləşdirilir. Buna görə də abzas mətn daxilində məna vahidi adlandırılır.

Mətnədə fakt və mülahizələrin fərqləndirilməsi

Oxuduğunuz mətnədə fakt və mülahizəni fərqləndirə bilməyiniz üçün öncə fakt və fikir anlayışlarının fərqi anlaşılmazdır.

Fakt, mülahizə - çox zaman bir yerdə adışkən bu anlayışların bir-birindən ciddi fərqi var. Hər hansı bir hökmün fakt və ya mülahizə olması təzahürün reallığından asılıdır. Fakt real olan təzahürü bildirir, dəlil və sənədlərlə əksini tapır. Mülahizə isə insanın nəyinsə haqqında düşüncələridir, nəzər nöqtəsidir.

Fakt termin kimi başqa sözlə - təsdiq olunmuş həqiqətdir, mülahizə isə faktlarla sübut oluna biləcək şəxsi nəzər nöqtəsidir.

Fakt dəlillərlə, statistika, sənədlərlə

isbat olunan hadisə və informasiyalardır. Eyni zamanda, fakt insanların razılaşdığı yoxlanılmış, təsdiq edilmiş həqiqət və yaxud reallıqdır.

Mülahizə dedikdə, fakt və dəlillərlə isbat oluna bilən yanaşmalar nəzərdə tutulur. İsbat oluna bilməyən şəxsi mülahizələr fərziyyə adlanır. Ehtimallar isə isbatı mümkün olan fikirlərdir.

Mülahizənin formalaşmasına daha çox insanın hissi, düşüncələri, təəssüratları, arzuları, münasibəti, təcrübəsi, qavrayışı, dəyərləri təsir göstərir. Bütün bunların hamısı da bəzən dəlillərlə isbat oluna bilmir. Buna görə də hər hansı bir predmet haqqında hər kəsin şəxsi mülahizəsi fərdi fərqliliklərə görə müxtəlif olur.

Fakt və fikir arasında əsas fərqlər

Fakt və mülahizə arasındakı fərqləri belə ümumiləşdirmək olar:

1. Fakt yoxlanılmış və təsdiqlənmiş hökmdür. Mülahizə isə nəyinsə haqqında ehtimaldır.
2. Fakt müşahidə və tədqiqatdan asılıdır, mülahizə təəssürata əsaslanır.
3. Fakt - obyektiv reallıq, mülahizə - subyektiv fikirdir.
4. Faktı dəlil və statistika ilə sübut etmək olur, mülahizə təsdiq olunmaya da bilər.
5. Fakt hamı tərəfindən qəbul olunması səviyyəsinə görə universaldır, mülahizə isə fərdi yanaşmalara görə dəyişə bilər.
6. Faktlar qərəzsiz olur, mülahizə qərəzli sözlərlə ifadə oluna bilər.
7. Fakt başqasının fikrini dəyişə bilər, mülahizə təsir göstərməyə bilər.
8. Fakt - real informasiyadır, onu müzakirə və mühakimə ilə dəyişmək olmaz, mülahizəni mühakimə və müzakirə ilə dəyişmək olar.

İnformasiyanın etibarlılığını və vacibliyini anlamaq, predmeti qiymətləndirmək və nəticəyə gəlmək üçün fakt və mülahizə arasındakı fərqi bilmək lazımdır.

Nümunələr əsasında mətnlərdən fakt və mülahizəni fərqləndirməyi təcrübədən keçirək.

"Ağdam çörək muzeyi" mətninin bir hissəsində fakt və mülahizələri fərqləndirək.

Nümunə 1.

Çörəkbişirmə ən qədim və hörmətli peşələrdən sayılır. Çörəyin tarixi başariyyətin tarixi qədr qədimdir. İsvetçranın Sürix şəhərindəki muzeydə ən qədim eksponatlardan biri 6 min il əvvəl bişirilmiş çörəkdir. Ölkəmizdə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan daşlaşmış buğda növləri eramızdan əvvəl VII-VI minilliyə aid edilir.

Ta qədimdən insanlar arasında dostluq rəmzi sayılan "duz-çörək" anlayışı indi də öz əhəmiyyətini itirməyib. Hər xalqın çörəyə öz münasibəti var. Xalqımız çörəyi hər zaman müqəddəs tutub, onu nemətlərin şahı sayıb. Çörək bizdə dostluq, qardaşlıq, etibar rəmzidir. Xalqımızın çörəkdən istifadə mədəniyyətinin də özünəməxsus yazılmamış qaydaları var. Məsələn, insan çörəyə əl vurmamışdan əvvəl mütləq əllərini yumalıdır. Bu yalnız gigiyenik qayda deyil, həm də çörəyə hörmətin göstəricisidir. Ayaq üstə çörək yemək, çörəyi tərs üzünə qoymaq, yaxud arxada tutmaq çörəyə hörmətsizlik sayılır. Hələ son dövrlərdə qorunub saxlanan bir adətə görə, dəyirmanı un üyütməyə ailənin "əli bərkətli" üzvi gərdi. Dəyirmanı gələndə "Çörəyiniz bol olsun" deyirdilər.

Mətnin ilk cümləsi mülahizədən ibarətdir. Bura çörəkçiliyin qədimliyi və hörmətli peşə olması fikri irəli sürülür. Mətnin ikinci cümləsində yenə çörəkçiliyin qədimliyi ilə bağlı mülahizə yer alır. Növbəti iki cümlə isə faktdan ibarətdir və irəli sürülən bu mülahizəni sübut edir.

Mətnin ikinci abzasında isə giriş hissəsinin ilk cümləsində vurğulanan hörmətli peşə olması mülahizəsi yeni fikirlərlə dəstəkləndikdən sonra faktlarla təsdiqlənir. İkinci abzasın ilk üç cümləsi mülahizə, nümunə gətirilənlər isə faktlardır.

Başqa bir nümunəyə baxaq.

Yaşlı və gənc nəslin sosial şəbəkələrə münasibəti kəskin şəkildə fərqlənir. Gənc nəslin saatlarla sosial şəbəkələrdə vaxt keçirməsini yaşlılar vaxt itkisindən başqa bir şey hesab etmir. Əslində, bu şəbəkələrin faydala tərsfəri çoxdur. İnformasiyanın operativ çatdırılmasında, cəmiyyətdə müəyyən fikrin formalaşdırılmasında şəbəkələrdən samərəli şəkildə istifadə etmək mümkündür.

Şəbəkələrdə şagirdlərə müxtəlif layihələr, maraqlı müzakirələr də təqdim edilir. Bunun üçün bağlı və ya açıq qruplar yaradılır. Şagirdlər bu müzakirələrə qoşulmaqla lazımi bilik və bacarıqlar əldə edə bilərlər. Gənc nəslin məsələyə fərqli yanaşması sosial şəbəkələrə böyük münasibətini tamamilə dəyişə bilər.

Bu mətn isə mülahizələrdən ibarətdir. Mətnədə irəli sürülən mülahizələri sübut etmək üçün aradırmı aparıb onu faktlarla zənginləşdirmək olar. Bunun üçün siz sosial şəbəkələrdə şagirdlərə təqdim olunan layihələr, müzakirələri aradırmı üzə çıxararaq mülahizələri həmin faktlarla sübut edə bilərsiniz.

Məsələn, sosial şəbəkələrdə belə bir elan paylaşılmışdır:

Azərbaycanda ətraf mühitin qorunmasına dəstək məqsədilə yaradılmış ÖzinYarat onlayn platforması üzərindən "Gələcək sənin əlindədir" kampaniyası altında müsabiqə açıq elan olundu.

Platforma, Avropa İttifaqı və BMT-nin İnkişaf Proqramı tərəfindən Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ilə birgə əməkdaşlıq çərçivəsində hazırlanıb və "Özin Yarat" mədəniyyətini təbliğ edir, lazımsız, yararsız və köhnə əşyalardan istifadə etməklə yeni və yaradıcı məhsulların yaradılmasına və tullantıların azaldılmasına məqsədini daşıyır.

Bu elanla bağlı məlumatı fakt olaraq mətnin ikinci abzasının birinci cümləsindən sonra əlavə etmək olar. Bununla da mətnədə irəli sürülmüş mülahizələr öz sübutunu tapacaqdır.

Şagirdlər fakt və mülahizə anlayışlarını fərqləndirmək vərdişinə yiyələnməklə mətnədə onların yerini və əhəmiyyətini izah etmək bacarığına nail olacaqlar. Bununla da istənilən mətnədəki fakt və mülahizəyə öz münasibətini ifadə edə biləcəklər. Mətnədə fakt və mülahizəyə münasibət bildirmək isə faktın irəli sürülmüş mülahizəni sübut etmək üçün nə qədər uyğun olduğunu müəyyənləşdirməkdir.